

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Якимчук Оксани Іванівни

«ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.10 – Філософія освіти

На сьогодні українське суспільство, яке проходить крізь горнило повномасштабної війни та безпрецедентних екзистенційних викликів, стикається з нагальною потребою переосмислення ролі національної системи освіти. Саме в цих умовах освіта постає не лише як інститут соціалізації, а й як фундаментальна запорука стійкості суспільства та його здатності до самовідтворення. У зв'язку з цим, можна з упевненістю стверджувати, що пропоноване дисертаційне дослідження порушує одну з ключових проблем сучасної української гуманітаристики, а саме проблему переходу від посттоталітарної, наслідувальної моделі освіти, яка десятиліттями лише адаптувалася до зовнішніх потрясінь, до нової парадигми освітньої стійкості.

Ця парадигма передбачає не лише здатність системи освіти витримувати кризи, а й впливає на формування в особистості та суспільства ресурсів для довготривалого сталого розвитку. Освітня стійкість у такому розумінні означає вироблення вміння зберігати національну ідентичність, критичне мислення та ціннісні орієнтири навіть в умовах радикальної невизначеності, водночас, забезпечуючи готовність до необхідних трансформацій для повоєнного відновлення та інтеграції в європейський освітній простір.

Однак, для того, щоб освіта справді стала передумовою сталого розвитку української нації в довгостроковій перспективі, необхідні освітні стратегії, здатні втілити ці принципи в конкретні практики. У цьому контексті важливого значення набуває трансверсальний поворот у філософії освіти. Він є ще одним ключовим маркером актуальності теми дослідження, оскільки орієнтує освітній процес на формування гнучких, міждисциплінарних компетентностей, які дозволяють особистості ефективно діяти в умовах постійних змін, бути активним агентом процесів державотворення. Саме через трансверсальний підхід освіта здатна стати справжньою основою суспільної стійкості та сталого розвитку.

Теоретичне та методологічне підґрунтя дисертації Оксани Іванівни Якимчук характеризується широким охопленням філософських і педагогічних джерел, що дозволяє авторці розглядати національну систему освіти як у контексті історичних трансформацій, так і в умовах сучасних цивілізаційних викликів. Дисертантка обґрунтовано спирається на класичні праці з філософії освіти сучасних українських дослідників (В. Андрущенко, В. Огнев'юка, С. Сисоєвої, О. Сухомлинської та ін.), а також залучає концептуальний інструментарій зарубіжних мислителів. Зокрема, вона звертається до ідей П. Бурдьє щодо форм капіталу та габітусу, концепції доксології знання М. Розенгрена, а також положень Г.-Г. Гадамера, В. Вельша, Т. Адорно, Х. Арндт та А. Бадью. Це дає можливість аналізувати освітні процеси не лише в педагогічному, а й у філософсько-антропологічному та соціокультурному вимірах.

Позитивно оцінюється спроба методологічного синтезу. Авторка поєднує історико-педагогічний та компаративний методи з принципами діалектики Гегеля, філософської герменевтики Гадамера та теорії нелінійної динаміки Пригожина. Такий підхід дозволяє розглядати українську освіту як складну, нерівноважну систему, що перебуває в стані постійних трансформацій і точок біфуркації, особливо в умовах воєнного часу. Заслуговує на увагу також звернення до

концепцій Індустрії 4.0/5.0 та трансверсальності, що дає змогу вписати вітчизняні освітні процеси в глобальний контекст цивілізаційних змін.

Ступінь обґрунтованості наукових положень та висновків характеризується цілісною філософсько-освітньою рефлексією процесу становлення національної системи освіти України в умовах подолання тоталітарного спадку, воєнних викликів та глобальних цивілізаційних трансформацій. Авторці вперше вдалося концептуалізувати трансверсальний поворот як стратегічний інструмент збереження національної ідентичності та державного відродження, а також осмислити повномасштабну війну як «точку біфуркації», що прискорює перехід від інерційної пострадянської моделі до адаптивної, ціннісно-орієнтованої освітньої парадигми.

Заслуговує на особливу увагу системна класифікація чотиривимірної структури деструктивного впливу тоталітарного спадку, а також обґрунтування політико-екзистенційного статусу сучасної освіти як простору формування відповідальної особистості в умовах невизначеності. Важливим внеском є також уточнення механізму «злиття горизонтів» у процесі взаємодії глобального та локального вимірів освіти, а також критичне переосмислення європеїзації як «критичного діалогу», а не механічного запозичення, а відтак, і експериментальне випробування «чужорідних» освітніх практик.

Додаткової вагомості надає подальший розвиток філософського розуміння компетентнісного підходу як аксіологічного конструкту, а також обґрунтування ролі ментальних архетипів як чинників соціокультурної стійкості української освіти. Актуальним є аналіз парадигмального переходу від моделі Освіти 4.0 до гуманоцентричної парадигми Освіти 5.0 та осмислення «Нової української школи» як інструменту формування демократичного габітусу особистості.

Отже, наукова новизна дослідження є достатньо переконливою. Робота містить низку оригінальних положень, що мають теоретичне і практичне значення для розвитку філософії освіти та формування стратегії національної освітньої

політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Висновки дисертації логічно випливають із проведеного аналізу та відповідають поставленим завданням.

Аналіз змісту дисертації:

У першому розділі *«Підвалини формування національної системи освіти»* дисертантка здійснює фундаментальний компаративний аналіз освітніх систем Великої Британії, Німеччини, Франції та України. Авторка розглядає історію становлення національних систем освіти у взаємозв'язку з процесами формування державності та національної ідеї. Особливу увагу приділено українському контексту, де становлення національної системи освіти відбувалося в умовах тривалого колоніального тиску та перманентних випробувань. Дослідниця переконливо демонструє, що формування української освіти відбувалося в складних історичних обставинах, і влучно резюмує: «Національна система освіти є продуктом культурно-історичного розвитку певної етнонаціональної спільноти та поєднує в собі різні рівні, форми та інституційні особливості ретрансляції знань, культурних цінностей, поведінкових стереотипів тощо» (с. 33).

Другий розділ *«Соціокультурні детермінанти становлення національної системи освіти»* стосується аналізу тоталітарного спадку радянської освітньої системи. Дисертантка розглядає такі явища, як гіперцентралізація управління, ідеологізація змісту освіти та милітаризація виховного процесу, як взаємопов'язані чинники антигуманного контролю. На думку авторки, ці елементи суттєво деформували саму природу освітнього процесу, перетворюючи його на інструмент формування слухняного та ідеологічно лояльного суб'єкта.

Заслуговує на увагу також філософське осмислення проблеми подолання тоталітарного спадку. Дослідниця переконливо зазначає, що «філософія освіти розглядає подолання тоталітарного спадку в освітній сфері як фундаментальну антропологічну й онтологічну передумову справжнього прогресу, успішної

європеїзації національного освітнього простору та його органічного розвитку» (с. 82-83). Таким чином, подолання радянської спадщини постає необхідною умовою відновлення суб'єктності особистості та національної освітньої традиції.

Окрім цього, авторка критично оцінює спроби запровадити на ранніх етапах незалежності штучний «науковий націоналізм» як альтернативу радянській ідеології. Вона обґрунтовано показує хибність такого підходу, оскільки він ризикував спричинити створення нових форм ідеологічного тиску та обмеження плюралізму.

У третьому розділі *«Національна доктрина розвитку освіти на етапі державотворення»* здійснено аналіз двох ключових стратегічних документів, які визначали вектори розвитку української освіти у перші десятиліття незалежності: Державної національної програми «Освіта» та Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті. Дисертантка послідовно розкриває соціокультурні передумови їх створення та філософські засади, на яких вони ґрунтувалися.

Як зазначає авторка, «соціокультурними передумовами для створення Державної національної програми «Освіта» стали значні зміни у житті суспільства та потреби націотворення» (с. 119). Ці процеси, зумовлені наслідком глибоких політичних та економічних трансформацій, глобалізації, європейської інтеграції та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, суттєво змінили уявлення про роль і призначення освіти. Вони акцентували увагу на потребах в індивідуальному та особистісному розвитку людини, які за радянських часів були значною мірою ігноровані або підпорядковані колективістським та ідеологічним завданням. У результаті освіта постала перед необхідністю переходу від уніфікованої, знаннево-орієнтованої моделі до гнучкої, особистісно центрованої парадигми, здатної враховувати унікальні потреби, інтереси та потенціал кожного здобувача освіти.

Особливої уваги заслуговує аналіз Національної доктрини розвитку освіти 2002 року. Дисертантка виявляє певні суперечності між задекларованими

принципами Програми «Освіта» та реальними пріоритетами, зафіксованими в Доктрині. Зокрема, водночас із проголошенням доступності якісної освіти протягом життя та подальшого утвердження її національного характеру, у документі фіксується критичний стан фінансування освіти і науки, а також недостатній рівень оплати праці педагогічних і наукових працівників. Це, на думку авторки, свідчить про те, що попри прогресивні декларативні постулати, Доктрина не змогла повною мірою подолати розрив між проголошеними цілями та реальними механізмами їхньої реалізації.

Четвертий розділ «Міфологеми стабільності та зростання на шляху державотворення» становить особливий інтерес своєю праксеологічною насиченістю. Тут розкриваються кризові явища 2000-х та 2010-х років і критичний розбір реформаторських планів. Дисертантка розглядає впровадження Болонських принципів та проблеми їхньої внутрішньодержавної адаптації: «Болонський процес відкриває можливості розбудови інноваційної моделі вищої освіти, яка була б здатна не тільки адекватно реагувати на виклики часу, а й працювати на перспективу, закладаючи підвалини для соціального поступу» (с. 188). Авторка аналізує його філософські засади, порівнюючи з досвідом Фінляндії, Канади та Швеції, а також обґрунтовано вказує на певні ризики й дискусійні моменти, зокрема щодо місця національних традицій у ході адаптації до Болонського процесу та оптимального співвідношення знань і компетентностей тощо.

Загалом четвертий розділ вирізняється високим рівнем аналізу та здатністю поєднувати фактологічну насиченість із філософською рефлексією. Він дозволяє краще зрозуміти причини гальмування освітніх реформ та роль громадянського суспільства в їхньому захисті.

У п'ятому розділі «Аксіологічні основи національної системи освіти: ціннісні орієнтири та їх трансформація в процесі державотворення» дисертації репрезентується авторська концептуалізація «наукового капіталу» як стратегічного ресурсу держави. Особливої ваги в цьому розділі набуває

аксіологічний вимір національної системи освіти. Дисертантка переконливо доводить, що компетентнісний підхід постає як аксіологічна та світоглядна основа, яка визначає якість людського капіталу нації. Як слушно зазначає Оксана Іванівна, «освіта не може бути ціннісно нейтральною, вона формує світогляд, етичні норми та громадянську позицію особистості». У цьому контексті авторка обґрунтовує необхідність зміцнення аксіологічних засад освіти як передумови для постулювання та утвердження національної ідеї. Без чіткої ціннісної основи, на переконання дисертантки, навіть найсучасніші освітні технології ризикують залишитися формальними й не здатними забезпечити духовну єдність суспільства та його здатність до самовідтворення в кризових умовах.

Особливої уваги заслуговує спроба авторки поєднати теоретичний аналіз наукового капіталу з практичними викликами воєнного часу. Вона обґрунтовує, що втрата наукового потенціалу внаслідок міграції та руйнування інфраструктури становить як економічну, так і екзистенційну загрозу для держави. У цьому сенсі освіта розглядається як один із ключових інструментів національного виживання та повоєнного відновлення, а її аксіологічне зміцнення є необхідною умовою збереження суб'єктності України.

Шостий розділ «Праксеологічний вимір розбудови національної системи освіти у викликах сьогодення» є найбільш прикладною та концептуально насиченою частиною роботи. Тут дисертантка пропонує оригінальний синтез філософсько-освітнього аналізу з урахуванням реалій воєнного стану. Особливої уваги заслуговує обґрунтування необхідності «трансверсального повороту» в українській освіті. Авторка доводить, що в умовах екзистенційних загроз сучасна освіта має інтегрувати не лише гуманітарні, а й психобіологічні знання, спрямовані на формування стресостійкості, емоційної регуляції та здатності особистості до адаптації в кризових умовах.

Водночас дисертантка чітко розмежовує європейський досвід реалізації трансверсального підходу та українські реалії. У європейських закладах вищої

освіти трансверсальність реалізується через гнучкі міждисциплінарні програми, високий рівень академічної автономії університетів, розвинуту культуру студентоцентрованого навчання та тісну взаємодію з ринком праці. В Україні ж впровадження трансверсального підходу стикається з низкою суттєвих викликів: високим рівнем централізації управління освітою, домінуванням традиційної предметно-орієнтованої моделі, недостатньою гнучкістю освітніх програм, обмеженими міждисциплінарними зв'язками між гуманітарними та природничими науками, а також дефіцитом ресурсів в умовах воєнного стану. Авторка обґрунтовано наголошує, що без подолання цих структурних обмежень трансверсальний поворот ризикує залишитися декларативним.

Важливим є також і акцент на катастрофічних наслідках відтоку людського капіталу. Дисертантка стверджує, що масова еміграція науковців, викладачів та студентів створює серйозні виклики не лише економічному відновленню, а й збереженню української ідентичності як такої. У цьому контексті запропоновані нею підходи до оптимізації управління закладами освіти в умовах дефіциту ресурсів набувають особливої актуальності.

Зауваження та дискусійні положення. Попри загалом глибоко позитивну оцінку роботи та визнання її беззаперечної цінності для розвитку вітчизняної філософії освіти, вважаю за необхідне висловити низку зауважень суто конструктивного характеру, спрямованих на подальше поглиблення окремих положень дослідження.

По-перше, у четвертому розділі, стосовно аналізу реформаторських процесів 2007–2016 років, дисертантка подекуди надмірно заглиблюється в опис нормативно-правових актів та політичних перипетій. Це певною мірою зміщує фокус з філософського аналізу до рівня історико-педагогічної та управлінської конкретики. У зв'язку з цим виникає питання: яким чином інституційний «відкат» та політизація освітньої сфери в зазначений період вплинули на буттєвий статус і самоусвідомлення українського студентства? Чи можна говорити про формування

специфічного «кризового габітусу» студентської молоді, і якщо так, то як саме він проявлявся в її світоглядних орієнтаціях та життєвих стратегіях в сьогоденні?

По-друге, концепт «наукового капіталу», який авторка активно використовує в п'ятому розділі, наразі функціонує переважно на рівні теоретичної абстракції. Попри його евристичний потенціал, у роботі бракує чіткої моделі чи стратегії дій, за допомогою якого освітні й наукові інституції могли б практично зберігати та примножувати цей капітал в умовах воєнного дефіциту ресурсів та глобальної конкуренції. Чи могла б авторка запропонувати конкретні інституційні чинники, які б дозволили закладам вищої освіти та науковим установам діяти як суб'єктам збереження наукового капіталу?

По-третє, у тексті дисертації простежується певна довіра до ідеї поступового, хоч і суперечливого, освітнього прогресу. Водночас континентальна філософська традиція закликає до більшої епістемологічної обережності щодо будь-яких наративів лінійного розвитку. У зв'язку з цим хотілося б почути думку авторки чи не потребує сучасна філософія освіти більш радикального осмислення трагізму пізнання в епоху катастроф? Чи не ризикуємо ми, зосереджуючись лише на формуванні компетентностей, оминати глибинні екзистенційні та смислові кризи, з якими стикається особистість в умовах війни та радикальної невизначеності?

По-четверте, у шостому розділі, попри його безумовну новизну та практичну значущість, спостерігається певний концептуальний розрив між макрорівнем та мікрорівнем. Логічний перехід від загальних положень про трансверсальність до конкретних поведінкових та психологічних механізмів особистості в умовах війни потребує, на мою думку, більшої концептуальної узгодженості. Чи могла б авторка детальніше розкрити, яким чином трансверсальний підхід може бути відображений на рівні індивідуальної освітньої

траєкторії студента чи викладача в умовах воєнного стану? Водночас, під час опису методології простежується певна еклектичність. Залучення різнорідних філософських підходів не завжди супроводжується чітким поясненням логіки їх поєднання та конкретних процедур застосування в ході дослідження. Декларативний характер твердження про «комплексний філософсько-освітній підхід» потребує більш детального розкриття того, як саме різні методологічні настанови взаємодіяли між собою під час аналізу емпіричного матеріалу.

Висловлені зауваження мають дискусійний характер. Вони є свідченням багатогранності порушеної проблеми та слугують стимулом для подальших наукових розвідок авторки у майбутніх дослідженнях.

Загальний висновок. В цілому дисертація Якимчук Оксани Іванівни є оригінальним, доказовим, концептуально послідовним і логічно завершеним науковим дослідженням, у якому отримано суттєво нові філософсько-освітні результати. Подана до захисту кваліфікаційна наукова праця виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, цілком відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, а її авторка цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – Філософія освіти.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних мов
Харківської державної академії фізичної культури

Любов КАРПЕЦЬ

Ректор Харківської державної
академії фізичної культури

Вячеслав МУЛИК

Т. Мірошніченко